

EMBEREK ÉS ESZMÉK

NÉHÁNY ÚJ KÖNYV TÜKRÉBEN

Irta: *Ferenczy Valér*

«Quand on arrange les choses, on les déränge toujours beaucoup» — ha elrendezzük a dolgokat, mindig nagyon kiforgatjuk mivoltukból, ezt írja Pierre Loti, a ma már oly sokak számára csaknem elfelejtett, de tagadhatatlanul rendkívül finom és szellemes író, annak a lehelletszerűen gyengéd, regény- és -mégsem-regény könyvének, a Madame Chrysanthèmenek bevezetésében, ezzel idnokolja azt, hogy mellőzött minden regényszerű sallangot, színezést, hogy az egyszerű történetet, amelyben semmi sem történik, nem akarta semmiképen sem felcicomázni az olvasó számára. Nagyon régen olvastam a Madame Chrysantème-et, mégis épp ez a bevezető mondása kísért most emlékemben. Amit Loti a regényszerű, helyesebben elbeszélő művére mondott, áll a tanulmányírásra is, valamint a könyvismertetésre. Isten őrizz, hogy bármily természetű írás is többnek akarjon látszani, mint ami: az alábbiakban tán még csak nem is könyvismertetés, nem is tanulmány az, amit nyujtani tudok, legfeljebb igénytelen beszélgetés, említéstétel néhány könyvről, mely nemrég kezembe akadt. Nem az enyém egyik se, kölcsönbe kaptam valamennyit, legtöbbjét a kitűnő Fővárosi Könyvtárból, ahová már illenék visszavinni, mégha nem is tudtam valamennyit végigolvasni. Tehát mielőtt kiengedném a kezem közül, pár szóval búcsúzom tőlük, följegyzem, hogy tetszettek, hogy hatottak rám. Tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt könyvek közt akadhat-e valamelyes összefüggés, közös nevező. Sokszor nem az az olvasmány jut kezünkbe, amit szeretnénk (sőt esetleg még csak tudomásunkra se jut a létezése valamely könyvnek, mely pedig — ha híret hallanók — nagyon is érdekelne bennünket). Ennek pedig két kihatása van. Egyrészt nem olvashatjuk el mindig azt, amit kéne, ami érdeklődésünk irányának nagyon is megfelelne: másrészt annyira kapva kapunk minden olyan könyvön, amely csak felig-meddig érdekesnek ígérkezik, hogy sokszor olyat is hálás szívvel viszünk haza, ami érdeklődési szféránktól távolabb áll s amiről esetleg kiderül, hogy egyáltalában nem érdekel. Mivel az alkalmak, főleg manapság ritkábbak, kevésbé válogatunk, nem mindig tartjuk be — vagy akár nem is csinálunk — olvasási programot.

Pénz és politika. «Geld und Politik» — ez a cím díszelgett, vastag aranynyomású betűkkel, egy fekete vászonkötésű könyvön, én pedig kapva kaptam rajta. Ennél aztán alig van érdekesebb téma, nemcsak a szociológus, hanem bárki számára, aki igyekszik világosabban látni korunk egyre jobban kavargó problémái között. Gondoltam, tán olyanfajta könyv, mint volt a «L'abominable vénalité de la presse» c. kötet, mely ugyancsak véletlenül került kezembe. Soha ennyire nem csalódtam könyvben úgy, mint most e németnyelvű kötetben. Csak otthon jutottam hozzá, hogy felnyissam fedelét s majd hanyattvágódtam: a könyv alcíméből kiderül, hogy a monografia Englis (Englisch) csehszlovák pénzügyminiszterről szól, aki még csak azt a jogcímet se szerezte meg erre, hogy elhunyt volna. A szerző azt, hogy a könyv első részében kb. 100 oldalon keresztül a nagy pénzügyi lángész magánéletét mondja el (még hozzá a lehető legszürkébb életrajzi adatok találhatóak itt: hol vett hónapos szobát prágai egyetemi hallgató korában, mit fizetett érte stb., stb.) — ezt a mindenesetre szokatlan eljárást azzal indokolja, hogy csak így tudja majd a továbbiakban kellőképp érzékeltetni a miniszter pénzügyi politikáját! Lehet finánczeni, lehet igen derék ember, de ha száz fényképet mutatnak, ez volna az, akire nem volnék kíváncsi; típusa a krumpliorru nyárspolgárnak. Hogy e könyv (a rend és teljesség kedvéért álljon itt, hogy Jaroslav Kolárik írta és Mährisch Ostrauban jelent meg, mint a cseh eredeti német fordítása) két nyelven is siet világgá kürtölni ezeket a csehszlovák ügyeket, talán nem érdektelen, mint újabb adaléka a cseh propaganda módszereinek.

Vezérlés és szabadság. T. N. Whitehead «*Vezérlés egy szabad társadalomban*» c. könyvéről ugyan írtam már egyet-mást, mégis úgy érzem, itt, e feljegyzések keretében se hagyhatom említetlenül, mert olyan könyvnek bizonyul, melyhez újból és újból vissza lehet térni; azokkal a könyvekkel szemben, melyek csalódást okoznak, ez a ritka könyvek közül való, melyeket megszereztünk, melyek sokkal, de sokkal többet nyújtanak, mint első látásra hittük volna. Ezzel a könyv igazolja azt, amit fentebb állítottam, hogy a pózmentesség annyira fontos mindenféle irodalmi munkánál. Whitehead valósággal, mondhatnám sokrateszi igénytelenséggel boncolja, bogozza a legaprólékosabb jelenségeket, nem bánva, ha az olvasó közben netán százszor is megúnja; és a végén neki volt igaza, sikerült valóban fontos, nélkülözhetetlen megfigyelésekhez kijutnia. Azt mondhatnám erre a könyvre, hogy elmés és unalmas. Utóbbi azzal függ össze, hogy a szerző nagyon

hajlamos az elvontságra, megtörténik, hogy általánosságban megállapít valamit s elmulasztja akár csak egyetlen egy példával is illusztrálni. Helyenként aztán viszont igen megkapó példákat hoz fel; így pl. mélységesen igaz az, hogy a jól szervezett hadseregben csaknem minden katona bátor, a gyávaság a legnagyobb kivétel. Ebből világlik ki, hogy cselekedeteinket, magatartásunkat szociális, társas összefüggések determinálják, tehát az, hogy a katona bátor-e, korántsem csupán egyéni adottságaitól függ, sőt a vas-kényszer se elég erre. Az embernek közösséget, szolidaritást kell éreznie azzal a társadalmi együttessel («csoport»-nak nevez Whitehead), amellyel együtt működik; ez oly nagy kielégülést jelent, hogy képessé teszi pl. a katonát élete kockáztatására is. Kétségtelen, hogy épp az elmúlt világháborúban is a bajtársi érzések játszottak óriási szerepet, ezek tették lelkileg képessé a katonákat olyan teljesítményekre, amelyekre képtelenek enélkül. Whitehead nyilván maga is érzi, hogy túlságosan hajlik az elméleti okoskodásra, mondja is ezt egy helyen, hogy erre nagyon is hajlunk (már t. i. mi elméleti szociológusok, sőt «mi amerikai business vezetők» is!) S amire kilyukad, épp az, hogy nem szabad mindent elméleti elgondolások nyomán, logikus, racionális, aprorisztikus alapon, mintegy papírforma szerint elképzelni; a sokszor tudatalatti, «irracionális» — vagy ennek látszó — társas érzéseket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ily vonatkozásban most egy idézet jut eszembe, melyet valahol olvastam Napoleonról: il n'oubliait jamais que ses ordonances étaient écrites, non sur du papier, mais sur de la peau humaine, qui est chatouilleuse. (Mindig gondolt arra, hogy rendeleteit nem papírra írja, hanem emberek bőrére, már pedig az csiklandós.)

Célok és eszközök. Aldous Huxleynek, ennek a páratlanul érdekes, szubtilis írónak, akinek csaknem minden könyvét, mint eseményt, szoktuk fogadni, is van új könyve: *Ends and Means* = célok és eszközök. Érdeemes volna behatóan ismertetni; itt csak benyomásomat vázolhatom róla. E könyv, mondhatni, parafrázisa mindannak, amit Huxley legújabb, monumentális «regény»-ében, az *Eyeless in Gaza*ban többé-kevésbé elbeszélő módszerrel érzékeltetett. Mindezt itt a filozófiai esszé formájában fogalmazza újra. Ha Huxleynek csak az volna érdeme, hogy minden képzeletet meghaladó olvasottságával, a legújabb tudományos kutatások terén való tájékozottságával áttekintést ad az olvasónak a modern egzakt tudomány és gondolkodás jelenlegi állomásairól: akkor is érdemes volna elolvasni. Amit ő maga ad ehhez, ez is értékes rész, bár igaz, hogy olykor vegyes érzelmekkel olvassuk,

lehetetlen nem érezni olykor, hogy kissé túltudákos, túlságosan a brit nagypolgár elfogultságain keresztül nézi a világot, bár ő maga ennek nyilván nincs tudatában — hisz gyakran olvassuk nála a kapitalizmus szót, mint valami rosszat. A brit középosztály hallatlan anyagi védettsége, hiába, olyan elefántcsonttorony, melyből nehéz kilépni, s amely azokat, akik ebben a világban nőttek fel, még akkor is fogva tartja, ha ők maguk is hibának érzik sajátos osztály-elfogultságukat, elszigeteltségüket. Nem tehetek róla, de Huxleyt olykor, minden nagy műveltsége, tájékozottsága mellett is, egyenesen felületesnek érzem. Sok nála a típikus szigetlakói elfogultság. Így gyakran érzi az ember, hogy a legmerészebb eszme-futtatások is — furcsa, pedig sokat utazott, mondhatni az egész világot bejárta — mintegy elméleti síkon mozognak nála.

A *munkanélküli szellemi munkások*. Nálunk többnyire «állástalan» értelmiségeiket szokás emlegetni, leginkább pedig állástalan diplomásokat; ezzel szemben Angliában és Amerikában ezt a klasszist inkább «munkanélküli» értelmiségieknek nevezik. E nyelvszokás aligha teljesen véletlenszerű; nálunk, a magyarországi etatizmus mellett már nem is újdonság, inkább eléggé régi dolog, hogy az állam polgárai közül csak az érzi, hogy el van látva, hogy a társadalom gondoskodik róla, akinek nemcsak munkája, de állása van. És hogy ez az angolszász világtájakon nincs egészen így, azt többek közt maga a nyelv is illusztrálja, mert ha megfigyeljük: az angolban nincs is egyetlen szó, amely teljesen szabatos fordítása volna a magyar «állás» szónak, amely teljesen fődné ezt a fogalmat. Persze van több szó is, amely körülbelül ezt jelenti, de nincs egyetlen egy sem, amely oly vágykeltően foglalná magába mindazt, amit a magyar beleért ebbe az egy szóba: állás! Az angol tudományos irodalomban most jelent meg egy átfogó munka az állás - illetve munka nélküli entellektüelek, illetőleg főiskolások kérdéseiről — az egész világon. E könyv joggal keltett feltűnést, így pl. a New Statesmanben Harold Laski professzor írt róla ismertetést ily címmel: *Unwonted brains* = nem kívánt agyvelők. A könyv címe «*Unemployment in the Learned Professions*» = munkanélküliség a tanult hivatásokban, szerzője pedig Walter M. Kotschnig angol egyetemi tanár, aki azelőtt a genfi «student service»-nél töltött be állást. Tanszéke a «comparative education». Eddig azt se tudtam, hogy ilyen szakma is létezik; összehasonlító anatómiáról tudtam, összehasonlító nyelvészetről... mindenesetre az idők jele, hogy ma már az összehasonlító nevelésügynek is állítottak tanszéket, mert ezek a neveléssel kapcsolatos ügyek valóban sarkalatos fontosságúak világviszonylatban is és

nagyon érdekes, ahogy ez az egész kérdéskomplexum ebben a fontos könyvében kibontakozik. Huxley is nagyon verzirt a pedagógia terén és nagy teret ad a tanítás kérdéseinek a világ sorsáról való elgondolásai keretében — mint ahogy kétségtelenül döntő fontosságú kultúránk jövőjének szempontjából. Ami Kotschnigot illeti, könyve nem az a merész aforisztikus vázlat, mint Huxleyé, inkább az óvatos tudós módszeres, kompendiózus beszámolója, rengeteg adattal és statisztikával; mégsem foghatjuk rá azt, hogy színtelen vagy unalmas volna; sőt. Helyenként nagyon is színes a leírás, teszem azt, ahol a romániai egyetemi hallgatók zavargásairól ír, amelyeknek többek közt az adott tápot, hogy a zsidó orvostanhallgatók váltig tiltakoztak a zsidó hullák boncolása ellen — helyesebben a zsidó rituális hatóságok rüg-kapálóztak az ellen, hogy az orvosi fakultás zsidó hullákat is kaphasson boncolás céljából a keresztény hullákon kívül. Ebből aztán nagy, csaknem pogromszerű zavargások, zsidóheccek keletkeztek. Magam is jól emlékszem egy ilyen esetre, mely Kolozsváron történt 1921-ben épp, amikor ott festményeimből és rézkarcaimból gyűjteményes kiállítást rendeztem. Annál inkább emlékszem erre, mert kiállításom iránt az érdeklődést gyászosan lehűtötte az a városszerte mutatkozó riadalom, melyet a román egyetemek hírhedt «hullakérdése» robbantott ki. Számptalan ponton érintkezik e könyv témaanyaga mindennapi aktuális dolgainkkal, így pl. az állás-, illetve kereset-halmozás kérdése is sokszor szóba kerül benne, sőt arról is tud a szerző, hogy nevezetesen nálunk, Pesten annak idején a Mefhosz plakátokat nyomtatott, amelyekkel az álláshalmozókat bélyegzte meg, s amelyeket sok házra ráragasztottak, ily felirattal: «Itt lakik egy álláshalmozó.» Egyébként Kotschnig is igen helyesen kikel az ellen, hogy «álláshalmozás» címén olyanokat sujtanak, akik kétféle állásukban együttvéve sem, vagy csak alig keresnek meg annyit, amiből meg lehet élni, amivel szemben az igazán anti-szociális nagyfokú állás- és jövedelemhalmozás harácsolóinak semmi bántódásuk nem esik.

Bio- és monografiák. Még két könyvet kell említenem. Közé egymáshoz a kettőnek semmi, azaz legfeljebb annyi, hogy jeles ember a tárgya mindegyiknek. J. L. Garvinnak, a nagytekintélyű angol közírónak, az Observer politikai vezércikkírójának könyve *Joseph Chamberlainról* rendkívül aprólékos, hosszadalmas életrajz, melyben, megvallom, eddigelé nem jutottam messzire. Először is az ilyesmihez idő kell, idő és nyugalom, több, mint ami a mai hajzás életben legtöbbszörünknek kijut. Aztán meg úgy látom, hogy a tárgyi anyag, a matéria, melyből Garvin könyvét csinálta, kissé

sovány. Ez kétségtelenül főleg a nagy brit imperialista államférfi gyermekkorára áll elsősorban — hisz a szerző maga is elárulja, mily nehezen jutott valamelyes adatok birtokába. Ámde itt önkéntelenül felmerül a kérdés (nem tudom, de talán nem egy, más olvasó is úgy van vele, mint én), vajjon miért oly lehetetlenül unalmas a legtöbb időrendi életrajz, és abban is mindennél unalmasabb a gyermekkor leírása? Igy voltam, nemcsak Joe Chamberlain gyermekkorával — valljuk meg, igazán lelkes imperialista angolnak kell lenni ahhoz, hogy érdekesnek találjuk, mit tanult s hogy játszott testvérkéivel a későbbi brit gyarmatügyi miniszter — de még olyan tagadhatatlanul nem mindennapi életrajz olvasásában is megfeneklettem annak idején, mint André Gide-é, aki pedig maga, egész nagy írói készségével írta meg saját életét. Mindannyiunknak a legkedvesebb, vagy legalább is a legfontosabb, minden későbbi dolgunkat determináló emlékeink a gyermekkorunk élményei; miért oly nehéz tehát ezeket úgy leírni, hogy a másoknak, az olvasónak ne legyen halálosan unalmas? Ami Chamberlain életét illeti, egészen véve is véleményem szerint túlvaskos, terjedelmes ez az életrajz, szinte hihetetlen, elképzelhetetlen, hogy ma, 1938-ban, bárhol, a föld bármely szigetén lehessenek olyan időmilliomosok, akiknek nincs nagyobb gondjuk, mint elolvasni két vaskos kötetet egyetlen ember viselt dolgai-ról — ha még annyira államférfi is volt az illető. A másik könyv, melyet itt készültem említeni, Henri Malherbe monografiája Wagner Richárdról: *«Richard Wagner révolutionnaire»*. Nem akarok kegyeletsértést elkövetni a nagy zeneköltő emléke iránt, ha azt mondom: Wagnerről sok bőrt húztak le. Nem egészen világos, miért írta a francia szerző ezt a könyvet. Hacsak nem a bio- és monografiák nagy népszerűsége bírta rá. Vagy pedig — még egy másik feltevés is felmerülhet. Irtak-e vajjon már valaha könyvet az ajánlás kedvéért? A könyv belső címlapján ez a dedikáció olvasható: *«Au cher grand peintre, a mon frère William Malherbe.»* Igy megtudja az olvasó, hogy a szerzőnek van egy fivére, aki állítólag nagy festő. Egyébként az, hogy ez a könyv szemet szúrt nekem, s hogy igyekeztem kézhez kapni, azzal függ össze, hogy épp nemrég olvastam el, amit pedig rég akartam, Wagner Richárd nagyszerű önéletrajzát. Hogyan lehet az, kiáltottam fel e könyv olvasásakor, hogy ez az önéletrajz aránylag oly kevésbé szerepel a közérdeklődés gócpontjában?...

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: KÁLLAY MIKLÓS.
Stephaneum nyomda, Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.